

УДК 351.74(477.83-25)(09)''1941/1944''

УКРАЇНСЬКА ДОПОМІЖНА ПОЛІЦІЯ В ОКРУЗІ ЛЬВІВ-МІСТО: ШТРИХИ ДО СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТА

Тарас МАРТИНЕНКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

У статті, в контексті історії повсякденності, розглянуто особливості становлення та функціонування Української Допоміжної Поліції в окрузі Львів-місто як прояву колаборації частини місцевого населення з німецьким окупаційним режимом. Основну увагу зосереджено на з'ясуванні особливостей повсякденного життя, умов служби та соціального походження поліцистів як важливих чинників їх поведінки. Відзначено, що поліцисти становили інтегральну частину тогочасного українського суспільства і багато в чому виражали панівні тенденції у суспільних настроях населення краю. Серед мотивів вступу та діяльності у рядах УДП провідну роль відігравали ідейні та соціальні мотиви. Поведінка поліцистів часто залежала від суспільних практик їх середовища, етичного рівня, сповідуваних ними цінностей. Великою мірою її визначав також казармений характер служби, що вимагав чіткого послуху і виконання поставлених наказів.

Ключові слова: Львів, Друга світова війна, німецька окупація, Українська Допоміжна Поліція, колаборація

Поведінка населення на теренах Галичини та Львова у роки Другої світової війни є однією з суперечливих тем у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Трагування тих чи інших дій мешканців краю, залежно від політичних позицій і світоглядних орієнтацій, подається у діаметрально протилежних ракурсах. Особливо дражливою виступає проблема колаборації місцевого населення з нацистським окупаційним режимом в означений період, одним із найбільш яскравих проявів якої була діяльність Української Допоміжної Поліції (далі – УДП).

Радянська історіографічна традиція та мемуарна література жертв Голокосту утвердили у суспільній свідомості досить стійкий образ поліцая, який у “чорнобілому” сприйнятті Другої світової війни виступає уособленням “зрадника”, “поплічника ворога” й тісно пов’язується з різного роду маргінальними суспільними елементами. Спрощений, узагальнюючий підхід до трактування поведінки поліцистів* з перенесенням ваги відповідальності за нацистські злочини та участь у них українців-поліцаїв на всіх українців, у довгостроковій перспективі викликали у наукових колах тривалу дискусію, на одному полюсі якої перебувають

* На теренах Галичини для позначення осіб, що служили в Українській Допоміжній Поліції повсюдно використовувався термін “поліцист”, а не “поліцай”. З огляду на це, у даному дослідженні ми також будемо послуговуватися саме цим терміном.

дослідження, де цю тему делікатно обходять чи пояснюють життєвою необхідністю (наприклад, як засіб для досягнення благородної мети)¹, на іншому – дослідження, в яких питання колаборації розглядають у руслі радянської пропагандистської ідеології, що загострювала увагу на ролі співпраці націоналістів з окупаційною владою, замовчуючи водночас подібну співпрацю серед інших верств населення². Розгляд даного питання з позицій трактування вчинків людей у руслі масового героїзму одних і патологічного зрадництва інших не залишає простору для більш об'єктивного бачення ситуації. Адже явище колаборації – як складний і багатоманітний суспільно-психологічний феномен – потребує, на нашу думку, глибокого емпіричного дослідження обставин життя та мотивів окремих людей, як необхідної передумови для надання тій чи іншій соціальній групі – суб'єктові суспільних відносин – “людського обличчя”. Такий підхід є єдиною можливим при розгляді суспільних відносин і поведінкових моделей на окупованих територіях у мінливих умовах війни.

Незважаючи на ряд ґрунтовних вітчизняних³ і зарубіжних⁴ досліджень, присвячених проблематиці колаборації на українських землях та, зокрема, діяльності Української Допоміжної Поліції, що вийшли протягом останніх років, чимало питань ще потребують розкриття. Так, при висвітленні особливостей організації та функцій поліцистів, їх участі у знищенні єврейського населення, поза увагою дослідників залишилися питання повсякденного життя, умов служби та соціального походження особового складу УДП. Однак саме ці ознаки багато в чому визначали моделі поведінки та мотивацію поліцистів. Їх з'ясування, на наше переконання, дозволить краще зрозуміти явище колаборації у даному регіоні в означений період, а також роль та місце поліції в тогочасному суспільстві. На

¹ В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позицій на тлі катастрофи / В. В'ятрович. Львів, 2006; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. Львів, 1992.

² Мартынов А. Львовская резня 1941 г. и создание формирований коллаборационистской “украинской полиции” / А. Мартынов // Сборник материалов научно-практической конференции “Украина в Великой Отечественной войне: осмысление прошлого – взгляд в будущее”, посвященной 65-летию освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков (Донецк, 30 октября 2009 г.). Донецк, 2009. С. 146–152; Масловский В. С кем и против кого воевали украинские националисты в годы Второй мировой войны? / В. Масловский. Москва, 1999.

³ Шайкан В. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” та військової зони в період Другої світової війни / В. Шайкан. Кривий Ріг, 2005; Киричук Ю. Проблема української колаборації в роки II Світової війни. / Ю. Киричук // Режим доступу: <http://www.abcnet.com.pl/ua/artukul.php> [02.04.2011].

⁴ Прусин А. Украинская полиция и Холокост в генеральном округе Киев, 1941–1943: действия и мотивации / А. Прусин // Голокост і сучасність. № 1. 2007. С. 31–57; Finder G., Prusin A. Collaboration in Eastern Galicia: The Ukrainian police and the Holocaust / G. Finder, A. Prusin // East European Jewish Affairs. № 34:2. 2004. S. 95–118; Melamed V. Organized and unsolicited collaboration in the Holocaust / V. Melamed // East European Jewish Affairs. № 37:2. 2007. S. 217–248; Himka J.-P. Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews during the Second World War: Sorting out the Long-Term and Conjunctural Factors / J.-P. Himka // Режим доступу: <http://www.zwojescrolls.com/zwoje16/text11/htm> [10.04.2011].

ці та інші питання ми намагатимемось дати відповідь на прикладі висвітлення діяльності, соціального статусу, функцій і особливостей повсякденного життя Української Допоміжної Поліції в окрузі Львів-місто у період німецької окупації 1941–1944 рр.

Перед тим як перейти до розгляду теми слід уточнити ряд підставових термінів, таких як “українська поліція” та “колаборація”. Так, в умовах Генеральної Губернії та Львова під “українською поліцією” розумілися насамперед поліційні формування, створені для підтримання порядку в районах з переважаючим українським населенням. Їх особовий склад майже виключно складався з українців, що засадничо відрізнялося від характеру подібних формувань на території рейхскомісаріату “Україна”, “українськість” яких мала винятково територіальний характер.

Термін “колаборація”, що походить від французького “*collaboration*” і означає “співпрацю”, “зрадницьку співпрацю з ворогом”, виник у середині ХХ ст. як окреслення співпраці діячів вішистського режиму з нацистською Німеччиною. У пізнішій історіографічній традиції він закріпився як універсальне позначення усвідомленої, добровільної співпраці з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі чи народу. Колаборація як складний суспільний феномен проявляється у різних формах: військовій, цивільній і політичній. У даному дослідженні діяльність поліції розглядається як прояв прямої військової співпраці з нацистським режимом.

Історія Української Допоміжної Поліції бере свій початок від 17 грудня 1939 р., коли за наказом генерал-губернатора Ганса Франка, для забезпечення порядку на окупованих німцями територіях колишньої II Речі Посполитої, було створено поліційні формування з місцевого населення. Відповідно, з’явилися Польська – так зв. “гранатова” (за характерним кольором мундира) та Українська поліції. Ці формування фінансувалися органами місцевого самоврядування і перебували у безпосередньому підпорядкуванні місцевих осередків німецької Поліції Порядку (*Ordnungspolizei* – далі *Orpo*)⁵. Для підготовки українських поліцистів, за клопотанням Українського Центрального Комітету, у грудні 1939 р. у м. Закопане було створено Поліційну школу (академію) під керівництвом гауптштурмфюрера СС Ганса Крюгера⁶. До середини 1940 р. подібні академії створено у містах Краків, Хелм і Рабка. З початком німецько-радянської війни

⁵ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945 / R. Torzecki. Warszawa, 1972. S. 202.

⁶ Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії: 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету / В. Кубійович Чикаго, 1975. С. 37.

чимало випускників цих поліцейних шкіл склали основу формувань Української Допоміжної Поліції на західноукраїнських землях⁷.

Від 1 серпня 1941 р., після входженням Галичини як п'ятого дистрикту до складу Генеральної Губернії, на її території запроваджувалося діюче в останній законодавство та система управління⁸. Відповідно, поширювалась і система поліцейних органів, складовою ланкою якої була Українська Допоміжна Поліція. Її безпосереднім попередником на даних теренах були загони Української Народної Міліції, що почали організовуватися під егідою ОУН у перші тижні німецько-радянської війни. Вони створювалися одночасно з органами самоуправління на місцях і були частиною українських планів перебирання влади на цих теренах у свої руки. У Львові подібні загони почали формуватися відразу після зайняття міста німцями 30 червня 1941 р.⁹ Їх основними функціями було підтримання порядку на вулицях та охорона різноманітних об'єктів від мародерства. Так, наприклад, колишній столяр Михайло Болух, який вступив до Української Народної Міліції 30 червня 1941 р., протягом двох місяців стеріг цукровий магазин на Персенківці від пограбування¹⁰. Також члени міліції займалися виявленням колишніх партійних функціонерів та осіб, що співпрацювали з більшовицькою владою. У хаосі перших днів окупації така діяльність подекуди полягала у зведенні особистих поррахунків і банального грабунку, жертвами якого часто ставали не тільки поляки чи євреї, але й українці¹¹. Подібні дії зумовлювалися також тим, що за свідченням окремих сучасників тих подій, до лав міліції, крім ідейно чи професійно налаштованих людей, вступало чи видавало себе за міліціантів чимало підозрілих кримінальних елементів, які, користуючись безкарністю, чинили грабунок і зведення рахунків з місцевим населенням¹².

Інтеграція теренів Галичини в структуру Генеральної Губернії передбачала усунення місцевого населення з керівних посад в управлінні містом та краєм та запровадження німецької цивільної адміністрації. У рамках концентрації влади німці розпочали процес поступового підпорядкування “занадто незалежної” Української Народної Міліції. З 2 серпня 1941 р. ця структура перейшла у

⁷ *Львівські вісті*. 1941. 13 листопада.

⁸ *Українські Щоденні Вісти*. 1941. 2 серпня.

⁹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 21, оп. 1, спр. 41, арк. 12.

¹⁰ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 26.

¹¹ *Sawicki L. Wehrmacht-Quartieramt w mieście Lemberg / L. Sawicki // Rocznik Lwowski*. 2005. S. 156–157; *Паньківський К. Від Держави до Комітету / К. Паньківський*. Нью-Йорк–Торонто, 1957. С. 35–36.

¹² *Наконечний Є. “Шоа” у Львові / Є. Наконечний*. Львів, 2002. С. 114–115; *Тарнавський О. Літературний Львів 1939–1944: Спомини / О. Тарнавський*. Львів, 1995. С. 68; *Guterman B. Days of Horror. Jewish Testimonies From German Occupied Lemberg 1941–1943 / B. Guterman*. New York, 1991. P. 46, 74–75.

підпорядкування німецької влади¹³; вже з 12 серпня 1941 р., згідно з наказом Коменданта *Orpo* у Кракові, Українську міліцію розформовано, а її учасникам запропоновано увійти до відділів Української Допоміжної Поліції (*Ukrainische Hilfspolizei Abteilung*)¹⁴.

УДП, поряд з Охоронною поліцією (*Schutzpolizei*) та Жандармерією (*Gendarmerie*) безпосередньо перебувала в структурі німецької Поліції Порядку (*Orpo*), тісно співдіючи з іншими карними органами: Кримінальною поліцією (*Kriminalpolizei*), Службою Безпеки (*Sicherheitsdienst*), Гестапо (*Geheimstaatspolizei*) та Польовою жандармерією (*Feldgendarmerie*)¹⁵. Незважаючи на те, що переважну більшість керівних посад у поліції займали німецькі офіцери, безпосереднє командування на місцях перебувало в українських руках. Так, першим комендантом української поліції у Львові був капітан Еміль Матла, згодом замінений на цій посаді майором Володимиром Пітулеєм, заступником якого був сотник Леонід Огоновський¹⁶. До зовнішніх ознак “самостійності” даного поліцейного формування належали оригінальна, відмінна від німецької, система рангів та форма (чорні штани, гранатова сорочка та характерний головний убір – мазепинка з тризубом). Поліцисти були озброєні дерев’яними киями, пістолетами або гвинтівками¹⁷.

УДП організувалася за територіальною ознакою у відповідності до районування міста. У серпні 1941 р. було створено шість комісаріатів, які підпорядковувалися Начальній Команді, що знаходилася на другому поверсі будинку на пл. Смольки, 3 (суч. пл. П. Григоренка). З розширенням території міста, у 1942–1943 рр. число комісаріатів УДП зросло до одинадцяти¹⁸. Кожен комісаріат відповідав за певний район міста, проводячи у ньому патрулювання й охорону об’єктів. Німецькі органи влади часто відправляли у короткотривале чи довготривале відрядження поліцистів для проведення різноманітних “акцій” як у межах міста, так і у межах Дистрикту. Це могли бути акції з прибирання снігу, вилову євреїв чи їхнього конвоювання на роботу. Так, у II комісаріаті за друге півріччя 1942 р. із 36-ти осіб особового складу у відрядженні на службу в гетто та концентраційних таборах у середньому перебувало 5–6 осіб¹⁹. Згідно з даними звітів про особовий склад комісаріатів, число тимчасово і постійно відряджених у різні роки коливалося від 5 до 20–25% особового складу²⁰.

¹³ Українські Щоденні Вісти. 1941. 3 серпня.

¹⁴ Українські Щоденні Вісти. 1941. 17 серпня.

¹⁵ ДАЛО, ф. Р. 36, оп. 2, спр. 16, арк. 1–7.

¹⁶ Краківські вісті. 1941. 26 жовтня.

¹⁷ ДАЛО, ф. Р. 12, оп. 1, спр. 84, арк. 10; Українські Щоденні Вісти. 1941. 17 серпня.

¹⁸ ДАЛО, ф. Р. 37, оп. 4, спр. 183, арк. 21.

¹⁹ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 42–57.

²⁰ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 32, арк. 24, 27, 92, 94.

Для підготовки та навчання особового складу УДП, згідно з вище згаданим наказом від 12 серпня, у Львові було засновано Поліційну Академію, що діяла по вул. Чистій, 5 (суч. вул. Т. Бой-Желенського)²¹. На навчання брали як новобранців, так і поліцистів, які вже служили в рядах УДП. Як свідчать навчальні програми цієї школи, поліцисти вивчали німецьку мову, основи кримінології, дактилоскопії, техніку проведення допитів і фотографування місця злочину, а також систему рангів військ Вермахту та СС²². Також відбувалися регулярні стрільби, що проводились по вул. Курковій (суч. вул. М. Лисенка)²³. Першим комендантом школи став фольксдойч Єжи Вальтер, котрого пізніше замінив один з ініціаторів створення УДП, у минулому голова Польової Жандармерії УГА, Іван Козак²⁴.

Протягом війни чисельність української поліції у місті, з огляду на зростаючі потреби німецького командування у поліційних силах, постійно змінювалася з тенденцією до збільшення. Так, якщо у жовтні 1942 р., за даними українсько-американського історика Александра Прусина, у Львові налічувалося 13 офіцерів та 465 поліцистів²⁵, то в липні 1943 р. – 19 офіцерів та 841 поліцист²⁶. Це був найбільший показник чисельності особового складу УДП у роки війни. З кінця літа 1943 р. і аж до останніх днів липня 1944 р. кількість поліцистів внаслідок низької престижності серед місцевого населення, втрат особового складу та дезертирства постійно зменшувалася. Особливо відчутними втрати особового складу стали навесні 1944 р. внаслідок масового дезертирства з лав поліції. Так, до прикладу, згідно з поденними донесеннями керівника 5 Комісаріату за 17 травня 1944 р. з 59 осіб дійсних до служби 9 дезертирувало²⁷.

Докладний аналіз процесу становлення, особливостей організаційної структури та місця УДП у системі карних органів нацистського режиму на окупованих територіях дозволяє припускати, що створення та діяльність української допоміжної поліції у Генеральній Губернії не була, як стверджується у багатьох спогадах польських мешканців міста, результатом виключного фаворизування українцям з боку німецької влади. Незважаючи на те, що загальна чисельність української поліції у Генеральній Губернії дещо переважала чисельність польської “гранатової” поліції²⁸, у системі німецьких карних органів на окупованих

²¹ ДАЛО, ф. Р. 12, оп. 1, спр. 84, арк. 17.

²² ДАЛО, ф. Р. 12, оп. 1, спр. 40, арк. 4; ДАЛО, ф. Р. 12, оп. 1, спр. 124, арк. 1–8; ДАЛО, ф. Р. 12, оп. 1, спр. 45, арк. 15; ДАЛО, ф. Р. 12, оп. 1, спр. 33, арк. 2–6; ДАЛО, ф. Р. 12, оп. 1, спр. 43, арк. 1–21.

²³ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 28, 56, 52.

²⁴ Енциклопедія українознавства: словникова частина / Перевидання в Україні; Наук. т-во ім. Шевченка у Львові; гол. ред. В. Кубійович. Т. 3. Львів 1994. С. 1067.

²⁵ Finder G., Prusin A. Collaboration in Eastern Galicia: The Ukrainian police and the Holocaust / G. Finder, A. Prusin // East European Jewish Affairs. № 34:2. 2004. S. 102.

²⁶ ДАЛО, ф. Р. 58, оп. 1, спр. 30, арк. 11.

²⁷ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 32, арк. 92.

²⁸ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 30, арк. 6, 33.

територіях УДП посідала аналогічне становище та виконувала подібні функції з іншими національними поліційними формуваннями. Як і їх польські колеги, українські поліцисти не мали єдиного керівництва, а ієрархічна лінія закінчувалася на районному рівні. Так, наприклад, найвищим за рангом офіцером УДП був Окружний комендант майор (отаман) Володимир Пітулей. Підвладне становище УДП посилювалося тією обставиною, що поліцисти повинні були виконувати накази не тільки свого безпосереднього керівництва з *Orpo*, але й інших карних органів, що використовували поліцистів для виконання різноманітних “брудних” робіт, які не входили до числа їх безпосередніх обов’язків. Зневажливе ставлення німецького керівництва до поліцаїв-українців, як до людей нижчого сорту, підтверджували також доволі часті випадки брутального поводження німецьких офіцерів з українськими поліцистами, включаючи публічне приниження та побиття²⁹.

Таке становище зумовлювалося насамперед особливостями політики німецької адміністрації стосовно національних груп. В основі цієї політики лежала система противаг – протиставляючи польське й українське населення залежно від домінування того чи іншого чинника у конкретній місцевості, німці забезпечували собі панівне становище. У Львові український чинник протиставлявся переважаючому польському населенню. Однак, потрібно відзначити, що в місті окрім УДП існували й інші правоохоронні органи, сформовані з місцевого населення – це, насамперед, Кримінальна поліція та Зондердінст*, що склалися переважно із поляків з німецьким корінням. Ці формування разом із німецькою жандармерією суттєво обмежували вплив української поліції на даній території.

Згідно зі спогадами тогочасних мешканців міста, українське населення тривалий час вбачало у поліційних формуваннях зародок майбутнього українського війська, вигідну можливість для отримання військового вишколу та посилення українського впливу в краї³⁰. Зовсім іншу мотиваційну базу для вступу і діяльності в рядах УДП можна зустріти у польських та єврейських спогадах, де на перші місця виходять визиск і патологічна ненависть до інших націй³¹. Відповідно, залежно від трактування діяльності поліції, суперечливими

²⁹ Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. Нью-Йорк–Торонто, 1965. С. 401; Наконечний Є. “Шоа” у Львові / Є. Наконечний. Львів, 2002. С. 142.

* *Sonderdienst* (Спеціальна Служба) – поліційне формування, створене за розпорядженням генерал-губернатора Ганса Франка від 6 травня 1940 р., основу особового складу якого становили фольксдойчі. Частини Зондердінсту діяли на всій території Генеральної Губернії і підпорядковувались безпосередньо цивільній владі. Здебільшого використовувалися для охорони різноманітних об’єктів, несення патрульної та конвойної служби.

³⁰ Записано у м. Львові 11–12. 02. 2010 р. від Богдана Сідельника 1927 р. н.; Паньківський К. Роки німецької окупації... С. 402; Крушельницька Л. Рубали ліс... : спогади галичанки / Л. Крушельницька. Львів, 2001. С. 121.

³¹ *Gutterman B. Days of Horror. Jewish Testimonies From German Occupied Lemberg 1941–1943 / B. Gutterman. New York, 1991. P. 46; Sawicki L. Wehrmacht-Quartieramt w mieście Lemberg / L. Sawicki // Rocznik Lwowski. 2005. S. 156.*

є і трактування походження поліцаїв – від обдуреної ідейної молоді до маргінальних елементів суспільства, яким байдуже кому служити. З огляду на це видається важливим більш детальний розгляд соціального середовища, з якого походили українські поліцисти, котре дало б чіткіше уявлення про мотиваційну базу їх вступу та діяльності в рядах УДП.

Важливі відомості, що частково проливають світло на соціальне походження поліцистів, подає збірка автобіографій осіб, поданих до III Комісаріату Української поліції у Львові у 1941–1942 рр. З 53 осіб, матеріали про яких збереглися, переважна більшість – 33 особи – походили з родин селян, 16 – ремісників і лише 4 – урядників. За соціальним статусом тут були представлені фактично всі верстви тогочасного українського суспільства Галичини – від люмпенів до викладачів вищих навчальних закладів. Переважна більшість підписантів походили з теренів Львівського воєводства, частина з земель Підляшшя, Лемківщини і Тернопільщини³².

Цікаво, що майже три чверті заявників на момент подачі аплікації проживали у Львові. Хоча, зазначимо, що більшість заяв було подано у серпні 1941 р. колишніми членами Української Народної Міліції, тому ці дані не відображають картини станом на 1943–1944 рр., коли, з розширенням території міста і включенням до нього підміських поселень, відсоток не-львів'ян серед поліцистів збільшився. Однак і надалі кількість поліцистів, що проживали у місті залишалася доволі значною. Так, згідно з даними розписок про видачу зарплатні родичам, у близько половини з них вказувалися львівські адреси³³. Наведені дані багато в чому суперечать поширеному в спогадах польських мешканців міста образіві “простих сільських хлопців”, що тільки перейшли “від випасання корів до поліційної служби”³⁴. Виникнення такого образу поліциста, окрім поширеного серед польського населення регіону стереотипу “українця-селяка”, можна пояснити також неінтегрованістю поліцистів, що проживали у Львові, в міську культуру, оскільки вони належали до першого покоління емігрантів і лише 10–15 років проживали у місті, здебільшого не втрачаючи сталих зв'язків зі селом³⁵.

Чимало можуть розповісти про УДП і відомості про освіту її членів та участь у різноманітних організаціях. Здебільшого вони закінчили від 4 до 7 класів народної школи, що підтверджує тезу про переважно невисокий рівень освіти українських поліцаїв і, зрештою, було характерним для такого типу структур. Хоча траплялись і винятки – особи, що мали гімназійну і вищу університетську освіту. Так, аплікант Дмитро Кулечко (1911 р. н.) після отримання диплома

³² ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 22, арк. 1–100.

³³ Там само. Спр. 4, арк. 3–145.

³⁴ *Sawicki L. Wehrmacht-Quartieramt w mieście Lemberg... S. 158; Niemczycka Babel W. Lata Wojny 1939–1945 / W. Niemczycka Babel // Режим доступу: <http://www.lwow.com.pl/wanda/apokalipsa.html> [23.03.2011].*

³⁵ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 22, арк. 2, 8, 13, 22, 38, 51, 74.

магістра права у Львівському університеті імені Яна Казимира з 1936 р. вів приватну адвокатську практику³⁶. Серед заявників траплялися особи з технічною³⁷, економічною³⁸ і навіть теологічною освітою³⁹.

Провідним мотивом вступу людей із вищою освітою до лав поліції був ідейний чинник. Такі добровольці бачили службу в рядах УДП як засіб для військового вишколу й укріплення українського впливу в місті та регіоні. Поряд з цим відзначимо, що ідейні мотивації вступу можна було зустріти не тільки у представників середнього класу (інтелігенції, вищого ремісничого прошарку), але й серед представників селян⁴⁰. Серед “ідейних” підписантів переважну більшість складала людина тією чи іншою мірою пов’язані з українськими національними рухами. Так, переважна більшість аплікантів, що заявили про свій вступ до лав поліції з ідейних мотивів, попередньо були членами товариств “Просвіта”, “Січ”, “Луг”, “Сокіл”, а також політичних організацій ОУН і ФНС⁴¹. Їх масовий вступ, окрім ідейного моменту, був результатом наказу проводу для посилення впливу їхніх членів всередині поліційних органів. Подібну тактику застосовували і польські підпільники серед “гранатової” поліції на території Генеральної Губернії⁴². Більшість поліцистів, які були членами ОУН, у результаті чисток серед членів УДП, проведених німцями після охолодження німецько-українських стосунків, покинули ряди УДП протягом 1941–1942 рр. Однак, певна кількість членів Організації залишалася в рядах поліції до кінця періоду німецької окупації. За даними А. Прусина, станом на березень 1942 р. у рядах поліції Львова налічувалося 122 члени Організації⁴³.

Загалом, поліцисти, що служили в УДП з ідейних мотивів, як правило, займали посади вищого та середнього рангу і не становили більшості у рядах поліції. Як свідчать матеріали особових справ та автобіографій поліцистів, переважну більшість особового складу УДП, особливо в 1943–1944 рр., складала людина, що походила з небагатих родин і працювали на різних непрестижних роботах: поденними робітниками, прибиральниками, двірниками, гардеробниками тощо⁴⁴. Ця обставина, у поєднанні з численними сюжетами поведінки поліцистів, де головною метою було особисте збагачення, наштовхує на думку, що, поряд з ідейними, провідні ролі у виборі вступу та діяльності в рядах УДП відігравали мотиви соціального характеру.

³⁶ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 22, арк. 84.

³⁷ Там само. Арк. 14, 21, 26, 88.

³⁸ Там само. Арк. 26, 54.

³⁹ Там само. Арк. 41.

⁴⁰ Там само. Арк. 22, 13, 48, 67.

⁴¹ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 22, арк. 2, 7, 25–32, 36, 44, 88–92.

⁴² *Hempel A. Policja granatowa w okupacyjnym systemie administracyjnym Generalnego Gubernatorstwa: 1939–1945* / A. Hempel. Warszawa, 1987. S. 83.

⁴³ *Finder G., Prusin A. Collaboration in Eastern Galicia: The Ukrainian police and the Holocaust* / G. Finder, A. Prusin // *East European Jewish Affairs*. № 34:2. 2004. S. 105.

⁴⁴ ДАЛО, ф. Р. 23, оп. 1, спр. 53, 58, 61; ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 22, арк. 1–72.

Що у цьому плані могла запропонувати служба в поліції? Місячна зарплатня рядового українського поліциста становила близько 230, десятника – 300, офіцера – 500 злотих⁴⁵. Хоча зазначені суми були майже вдвічі меншими від тих, які отримували їхні німецькі колеги, у порівнянні з іншими зарплатами цивільного населення міста, це був досить достойний оклад. Так, до прикладу, некваліфікований робітник отримував близько 156–180, кваліфікований – 264–300, а професор – 650 злотих⁴⁶. Поряд з цим, потрібно зазначити, що в умовах німецької окупації наявність грошей ще не гарантувала нормальних умов життя, адже найцінніші засоби, як от продукти, одяг, взуття та інші “стратегічні товари”, видавалися за квотою, що була не на користь місцевого населення. Альтернативним шляхом їх здобуття був “чорний ринок”, проте ціни на ньому часто були захмарними. Так, на “Кракидалах” (головній торговій площі міста) станом на вересень 1942 р. кілограм картоплі – при офіційній ціні 0,25 зл. – коштував 5,62, хліба і гречки відповідно – 20 і 28 зл.⁴⁷

Значна кількість поліцистів мала сім’ї, утримання яких за даних обставин було досить проблематичним⁴⁸. Для розв’язання матеріальних проблем поліцистам та їх родинам надавався доступ до “Суспільної Обезпечальні”, де можна було отримати матеріальну допомогу та харчі⁴⁹. Також вони користувалися пільгами у транспорті, оподаткуванні й могли харчуватися у їдальні комісаріату (за умови невеликої місячної оплати)⁵⁰, що, за хронічної гуманітарної кризи, мало велике значення⁵¹. Крім того служба була певним захистом їх родин від свавілля окупаційних влад. Також, як додаток до зарплатні, поліцисти отримували півлітра горілки і пачку сигарет на місяць⁵².

Ще однією обставиною, котра певною мірою стимулювала вступ до поліції з середини 1942 р., було те, що служба в її рядах охороняла від вивезення на роботу до Німеччини, яка загрожувала передусім молодим юнакам⁵³.

Як бачимо, служба у поліції, як одна з тактик пристосування до нових умов, надавала ряд переваг у повсякденному житті. Поряд з ідейними і соціальними чинниками, важливе місце у мотивації поліцистів посідала можливість отримання, нехай обмеженої, але влади над оточуючими. За нової влади такі люди, часто без елементарної освіти, наводили свій “порядок” у місті. Показовою в цьому

⁴⁵ ДАЛО, ф. Р. 27, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

⁴⁶ Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського “нового порядку” в Галичині у 1941–1944 роках / А. Боляновський // Вісник Львівського Університету. Серія історична. Вип. 33. Львів, 1998. С. 192.

⁴⁷ ДАЛО, ф. Р. 37, оп. 4, спр. 220, арк. 63–64.

⁴⁸ Так, більше половини осіб, що подали заяви на вступ до УДП у серпні 1941 р. були одружені й мали дітей у віці від трьох до 16 років. (ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 22, арк. 1–98).

⁴⁹ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 32, арк. 7; ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 9, арк. 2.

⁵⁰ Там само. Спр. 14, арк. 48.

⁵¹ ДАЛО, ф. Р. 27, оп. 1, спр. 22, арк. 12.

⁵² ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 28, арк. 5.

⁵³ Паньківський К. Роки німецької окупації... С. 405.

плані може видатись поведінка українського міліціанта, який у перші місяці окупації підтримував порядок у черзі за водою на Личаківській рогатці, стараючись вибудувати чергу таким чином, щоб усі стояли вздовж однієї лінії, хоча на те не було жодної потреби⁵⁴. Головним мотивом, вочевидь, тут була насолода владою, яку він отримав над оточуючими людьми, здебільшого його сусідами. Показово, що негативна оцінка такого явища відзначена у спогадах не тільки польських та єврейських, але й українських мешканців міста⁵⁵.

Ще одним важливим чинником, який впливав на діяльність поліцистів, були умови служби, що безпосередньо визначали їхню соціальну поведінку. Цікаву інформацію, що частково проливає світло на повсякденне життя поліцаїв у Львові, знаходимо у “Книзі денних наказів” за друге півріччя 1942 р. II Комісаріату Української поліції, а також у денних звітах про діяльність, що надсилалися головами комісаріатів до Команди Української Поліції. Проаналізований матеріал дозволяє частково реконструювати середньостатистичний робочий день поліциста.

Робочий день розпочинався о 6:30 із загальної збірки в Комісаріаті. Поліцисти, які проживали у Львові, вочевидь, добиралися на роботу самостійно, інша частина ж проживала безпосередньо у казармах комісаріату. Після оголошення денного розпорядку – виявлення відсутніх, хворих, відряджених, арештованих – подавався денний наказ (розпорядження по змінах). Служба відбувалася позмінно у двох групах “А” і “Б”, що служили через день. Робоча зміна йшла на різні поточні завдання (патрулювання вулиць, постій і регулювання вуличного руху, охорона громадських закладів). Патрулювання відбувалося як поодиночі, так і по двох осіб. Після почастішання нападів на поліцистів спеціальним наказом голови КУП у Львові від 16 лютого 1942 р. було заборонено ходити вулицями поодиночі⁵⁶. Також при поліцистах постійно перебували кандидати до вступу, що навчалися чи щойно закінчили поліцейну школу, і проходили випробувальний термін⁵⁷.

Окрім вулиць постійним місцем патрулювання поліцистів, яке проводилося разом із німецькими жандармами, були торгові площі та під'їзди до міста. Оскільки в умовах війни населення Львова потерпало від постійного дефіциту продовольчих товарів, то в цей період у місті процвітав чорний ринок і спекуляція. Боротьба з нею та контроль за цінами були одними з функцій УДП. Однак вилучення продуктів у “спекулянтів” часто перетворювалося на грабунки місцевого населення на залізничних станціях і торгових площах, що у низці випадків передбачало покарання поліцистів. Так, начальник II комісаріату застерігав своїх підлеглих від грабунку, наголошуючи, що: “[...] хто буде

⁵⁴ Записано у м. Львові 17. 03. 2009 р. від Любові Української 1929 р. н.

⁵⁵ Записано у м. Львові 11–12. 02. 2010 р. від Богдана Сідельника 1927 р. н.; Записано 21. 02. 2010 року у м. Долині Івано-Франківської обл. від Олени Братців 1931 р. н.

⁵⁶ ДАЛО, ф. Р. 23, оп. 1, спр. 6, арк. 11.

⁵⁷ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 4, 6, 10, 14.

пійманий, що на вулиці грабував, той буде покараний”⁵⁸. За подібні дії передбачалося покарання на сидіння в карцері, а в деяких випадках справа передавалась до *Kripo*⁵⁹.

Окрім охоронних, поліцисти нерідко виконували й традиційні міліцейські функції у кримінальних справах. На це вказують протоколи свідчень, скарг і доносів громадян щодо випадків хуліганства, крадіжок, грабежів, віднайдення неідентифікованих тіл убитих тощо⁶⁰. Після перевірки інформації, залежно від характеру правопорушення, поліцисти передавали справи до *Orpo* або *Kripo*⁶¹. Тут українські поліцисти тісно співпрацювали з Кримінальною поліцією та німецькою жандармерією й виконували завдання охорони місця злочину, складання протоколу свідчень⁶².

Щодо властиво каральних функцій, то до них належав насамперед арешт євреїв і допровадження їх до найближчих відділів СД та Гестапо⁶³. Щоб заохотити поліцистів до активнішого виявлення цих “ворогів німецької держави”, їм передавалась у вигляді премії частина вилучених при обшуку цінностей. Так, до прикладу, вістун Мирон Тихлівець і кандидат Степан Бродик за виявлення сховку з євреями на вул. П. Скарги, 6 (суч. вул. Є. Озаркевича), у результаті обшуку якого було виявлено понад 3 тис. зл., золоті прикраси та інші цінності, отримали грошову премію⁶⁴. Слід зазначити, що подібні дії не були прерогативою лише українських поліцистів. Як свідчать донесення щодо виявлення євреїв у Львові за 1943–1944 рр., до обшуків помешкань на предмет присутності євреїв залучались представники різних силових відомств: Зондердінсту, УДП, польової жандармерії та, найчастіше, Кримінальної поліції. Це залежало від локальних обставин і місця надходження інформації (доносу) щодо наявності євреїв у будинку⁶⁵.

Також поліцистів залучали до облав на євреїв і “лапанок” для вивезення робочої сили до Німеччини. З II Комісаріату регулярно відряджали поліцистів на службу до інших населених пунктів, зокрема до Рави Руської⁶⁶. Від 10 листопада 1942 р. стали з’являтися відомості про поліцистів, що

⁵⁸ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 6.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 1, арк. 12–16; ДАЛО, ф. Р.16, оп. 1, спр. 26, арк. 1–16.

⁶¹ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 17.

⁶² Там само. Спр. 26, арк. 4, 17.

⁶³ Там само. Спр. 32, арк. 13.

⁶⁴ ДАЛО, ф. Р. 77, оп. 1, спр. 1160, арк. 2.

⁶⁵ ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 309, арк. 2; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 366, арк. 21; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 504, арк. 12; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 661, арк. 4; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 735, арк. 4; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 847, арк. 5; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 851, арк. 19–20; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 1040, арк. 1; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 1111, арк. 5; ДАЛО, ф. Р. 77, оп.1, спр. 1228, арк. 2.

⁶⁶ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 20.

поверталися з конвойної служби в *Judenlager** та Янівському концентраційному таборі (3–5 чол.), де вони несли конвойну службу. Після дня відпочинку, ці поліцейські призначалися до інших видів служби⁶⁷. Відрядження – сталі чи тимчасові – відбувалися постійно. Під час відрядження поліцейський переходив у пряме підпорядкування тамтешнього керівництва. Так, до прикладу, вістун Теодор Шпиколохач під час відрядження на вул. Янівській, 134 (Янівський концтабір) перебував у прямому підпорядкуванні унтерштурмфюрера СС Л. Монса⁶⁸.

Поліцаї робочої зміни забов'язані були також доповідати про всі правопорушення помічені ними як у службовий, так і позаслужбовий час. У разі недонесення передбачалася кара⁶⁹.

Час поліцейських, що знаходились у вільній зміні, також чітко регламентувався. Періодично з'являлися різні господарські наряди: на збирання овочів, миття підлоги, прибирання казарм тощо⁷⁰. Вільну зміну, зазвичай, відправляли на додаткові вишколи, що відбувалися на вул. Курковій і навчання у школі – або на тій самій вулиці, або безпосередньо у приміщенні комісаріату⁷¹. По суботах вільна зміна виконувала різні господарські доручення, а в неділю організовано відвідувала службу Божу в церкві на Богданівці⁷². При цьому за неявку передбачалося покарання. У вільний нерегламентований час поліцейські з родинами інколи ходили до театру, частіше у кіно⁷³. Також служба передбачала короткотривалі відпустки, переважно на два-три дні, рідше – тиждень⁷⁴.

Поведінка того чи іншого поліцейського, як на службі, так і поза нею, крім сповідуваних цінностей, інтелектуального й етичного рівня, багато в чому визначалася рамками дозволеного та недозволеного, встановленими службовим статутом і нормативною базою, діючого в Генеральній Губернії законодавства. Серед моделей ненормативної поведінки поліцейських під час служби найбільш розповсюдженим було порушення дисципліни та халатне відношення до своїх обов'язків, що було найбільш частим записом у книзі наказів II Комісаріату. Це поняття містило цілий спектр вчинків – від побутового хуліганства до грабежів і вбивств.

* Згідно наказу керівника СС та Поліції "Дистрикту Галичина" Ф. Кацмана від 9 листопада 1942 р. на території частини єврейської ділянки (тетто) створено закритий єврейський робітничий табір *Judenlager*, куди перевели 36 тис. уцілілих мешканців тетто, котрі працювали на німецьких військових підприємствах.

⁶⁷ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 20.

⁶⁸ Там само. Спр. 29, арк. 41.

⁶⁹ Там само. Спр. 14, арк. 6, 48.

⁷⁰ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 6, 14, 21, 26, 32.

⁷¹ Там само. Арк. 36, 40, 42.

⁷² Там само. Арк. 42, 48, 62.

⁷³ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 15; Записано 11–12. 02. 2010 року у м. Львові від Богдана Сідельника 1927 р. н.

⁷⁴ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 31, 25, 34, 47, 92.

До більш дрібних проступків поліцистів належали різного роду адміністративні правопорушення: неявка на місце збору, запізнення, недбальство на робочому місці, недотримання правил гігієни, порядку тощо. Вага покарання подібних провинностей коливалася від усної або письмової догани до кількох днів у карцері. Так, наприклад, вістуна Андрія Савіцького було покарано кількома годинами адміністративного арешту за виявлену під час перевірки на підлозі газету⁷⁵.

Більш серйозно кваліфікувалися різного роду “позастатутні відносини” у середині колективу. У цьому випадку покарання визначалося в індивідуальному порядку. Показовим видається випадок, коли в одного з поліцистів украли штани з метою публічного приниження перед строем. За це керівник II Комісаріату вирахував із зарплатні всієї групи суму на купівлю нових⁷⁶.

Інакше кваліфікувалися провини, що накладали тінь на честь мундира, як от служба у нетверезому стані, розбій та “експропріація” продуктів і цінних речей у населення⁷⁷. Так, у денному наказі від 1 жовтня 1942 р., після чергового випадку, голова II Комісаріату повчав особовий склад: “[...] *п'янство це псує панівну opiniю і це недопустиме, щоб український поліцист волочився по вулицях у такому стані і робив авантуру [...]*”⁷⁸. За подібні правопорушення поліциста могли арештувати, віддати під трибунал або звільнити з лав УДП. У низці випадків це загрожувало репресіями з боку *Kripo*⁷⁹. У разі провин карного характеру (крадіжка, побой, вбивство) поліциста арештовували, складали протокол, а згодом справу надсилали до Кримінальної Поліції⁸⁰.

Окрему групу провин поліцистів під час служби становили дії, спрямовані проти єврейського населення. Однак, зазначимо, лише у тому разі, якщо вони призводили до матеріальних втрат з боку німецької сторони. Так, наприклад, поліцист Лука Йосипчук отримав догану за те, що конвойований ним єврей зумів утекти⁸¹.

Підсумовуючи, зазначимо, що Українська Допоміжна Поліція у Львові за своєю організаційною структурою та функціональними особливостями була подібною до аналогічних поліцейських формувань, створених німецькою окупаційною владою на завойованих територіях. Утім, УДП в Галичині та зокрема у Львові, мала ряд засадничих відмінностей. Поліцисти на цих теренах становили інтегральну частину тогочасного українського суспільства і багато в чому виражали панівні тенденції у суспільних настроях населення краю. Чимало поліцистів, особливо на початку війни, розглядали свою службу в рядах УДП як

⁷⁵ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 26, арк. 10.

⁷⁶ ДАЛО, ф. Р. 16, оп. 1, спр. 14, арк. 27.

⁷⁷ Там само. Арк. 6.

⁷⁸ Там само. Арк. 13.

⁷⁹ Там само. Арк. 27.

⁸⁰ Там само. Арк. 22, 27, 33.

⁸¹ Там само. Арк. 2.

сприяння справі побудови Української держави шляхом закріплення українських впливів на місцях і усунення польських та єврейських конкурентів. Водночас, протягом усього періоду німецької окупації, намітилася тенденція до посилення соціальних мотивів у діяльності поліції. Такий процес був зумовлений насамперед особливостями соціальної бази УДП, переважну більшість членів якої становили особи, що походили з нижчих суспільних прошарків. Ці дані, за деякими винятками, підтверджує і переважно невисокий рівень освіти поліцистів. Аналіз поведінкових моделей поліцистів означеного періоду в контексті їх повсякденного життя показує, що вибір між тією чи іншою формою суспільної поведінки часто залежав від суспільних практик їхнього середовища, етичного рівня, сповідуваних цінностей. Великою мірою її визначав і казармений характер служби, що вимагав чіткого послуху, виконання поставлених наказів та діяльності у межах вузьких нормативних рамок.

UKRAINIAN AUXILIARY POLICE IN LVIV-CITY DISTRICT: FINISHING TOUCHES TO A SOCIAL PORTRAIT

Taras MARTYNNENKO

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Contemporary History of Ukraine
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The article analyzes features of formation and functioning of the Ukrainian Auxiliary Police (UAP) in Lviv-city District as a manifestation of resident population collaboration with the German occupation regime in the context of the history of everyday life. It focuses on features of everyday life, conditions of service and social origin of policemen as important driving forces of their behavior. Policemen were an integral part of the then Ukrainian society and in many ways expressed the prevailing tendencies in public opinion the region population. Among the reasons for entering and activity in the UAP ranks of the leading hand played by ideological and social motives. Police behavior was often dependent on social practices for their environment, ethical level, their values . Largely it also defined by nature of barrack life, which required strict obedience and execution of orders.

Key words: Lviv, World War II, German occupation, Ukrainian Auxiliary Police, collaboration.

УКРАИНСКАЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНАЯ ПОЛИЦИЯ В ОКРУГЕ ЛЬВОВ-ГОРОД: ШТРИХИ К СОЦИАЛЬНОМУ ПОРТРЕТУ

Тарас МАРТЫНЕНКО

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра новейшей истории Украины
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

В публикации, в контексте истории повседневности, рассмотрено особенности становления и функционирования Украинской Вспомогательной Полиции в округе Львов-город как проявления коллаборации части местного населения с немецким оккупационным режимом. Основное внимание сконцентрировано на анализе особенностей повседневной жизни, условий службы и социального происхождения полицаев, как важных факторов их поведения. Отмечено, что полицаи являлись интегральной частью тогдашнего украинского общества и во многом выражали доминирующие тенденции в общественных настроениях населения региона. Среди мотивов поступления и деятельности в рядах УВП основную роль играли идейные и социальные мотивы. Поведение полицаев часто зависело от общественных практик их среды, этического уровня и ценностей.

Ключевые слова: Львов, Вторая мировая война, немецкая оккупация, Украинская Вспомогательная Полиция, коллаборация.

Стаття надійшла до редколегії 18.12.2012

Прийнята до друку 25.02.2013

